

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ - ΒΙΒΛΙΟΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Μαντζούφας Γ. Παναγιώτης: “Ακαδημαϊκή ελευθερία”.
Θεσσαλονίκη, Σάκουλας, 1997.

Κ. ΣΤΑΜΑΤΗΣ*

Η διδακτορική διατριβή του Π. Μαντζούφα (γενν. 1966) αποτελεί ουσιαστική συμβολή στη διερεύνηση της οργάνωσης της ελληνικής ανώτατης παιδείας, στο πλαίσιο της συνταγματικής έννομης τάξης. Ο εύστοχος τρόπος γραφής και η ολοκληρωμένη καταγραφή της θεσμικής διάστασης της ανώτατης εκπαίδευσης στη χώρα μας προσφέρουν πλούσιο υλικό σε όσους αναγνώστες ενδιαφέρονται για τα πανεπιστημιακά πράγματα στη χώρα μας.

Ο συγγραφέας κρίνει ότι η ρηξικέλευθη μεταρρύθμιση που ο νόμος 1268/1982 επέφερε στην ανώτατη παιδεία στην Ελλάδα σηματοδοτεί το βασικό σημείο μετάβασης από ένα κατά βάση “φιλελεύθερο” σε ένα “λειτουργικό” πρότυπο Πανεπιστημίου. Στο πρώτο μέρος του έργου του καταπιάνεται ακριβώς με τη θεωρητική παρουσίαση αυτών των δύο ιδεοτύπων, καθώς και με μία συγκριτική επισκόπηση στη γαλλική και τη γερμανική εμπειρία, μαζί με μία ιστορική αναδρομή, στην εξέλιξη της ακαδημαϊκής ελευθερίας. Ο ίδιος θεωρεί την εξέλιξη αυτή θετική και ευλόγως.

Το –κατά την κάπως ασαφή έκφραση του συγγραφέα– “λειτουργικό” πρότυπο Πανεπιστημίου, στο σημείο της ωρίμανσής του, αναπτύσσεται σε δημοκρατικό και συμμετοχικό Πανεπιστήμιο. Αποτελεί δημόσιο ανώτατο εκπαιδευτικό ίδρυμα, με κρατική επιχορήγηση και διευρυνόμενη βάση εισόδου σε αυτό αποφοίτων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Διακρίνεται αφενός από στοιχειω-

---

* Κώστας Σταμάτης, Καθηγητής στο Νομικό Τμήμα του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

δώς δημοκρατικούς όρους στη λειτουργία της ακαδημαϊκής ζωής και στη διαχείριση των πανεπιστημιακών υποθέσεων. Και αφετέρου από την εμπλοκή των διακριτών ομάδων του Πανεπιστημίου (μελών του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού, φοιτητών και φοιτητριών, ειδικών κατηγοριών προσωπικού κ.λ.π.) σε αυτήν.

Οι εν λόγω θεσμικές πλέον πλευρές της ανώτατης παιδείας υπαγορεύθηκαν από ριζοσπαστικά αιτήματα εκδημοκρατισμού των ακαδημαϊκών λειτουργιών. Η ανάλυση του Π. Μαντζούφα καταδεικνύει επιτυχώς ότι το νόημά τους δεν είναι απλώς η καλύτερη δυνατή κατοχύρωση της ακαδημαϊκής ελευθερίας, καίτοι τούτο είναι ήδη κάτι το σημαντικό. Συνίσταται πολύ περισσότερο σε εξειδίκευση της δημοκρατικής αρχής, ως θεμελιώδους αρχής για την οργάνωση κάθε συλλογικού μορφώματος στο δημόσιο βίο της κοινωνίας. Η ακαδημαϊκή ελευθερία, ειδικότερα, δεν είναι απλώς ένα δικαίωμα αμυντικού χαρακτήρα, που κατατείνει σε προστασία του φορέα του έναντι του Κράτους, ώστε το τελευταίο να απέχει από παρεμβάσεις στην έρευνα και τη διδασκαλία.

Η εν λόγω κλασική φιλελεύθερη απαίτηση διατηρεί φυσικά την ισχύ και τη δικαιολόγησή της. Ωστόσο στην ιστορική φάση του κοινωνικού κράτους έχει καταστεί περισσότερο ουσιαστική, αφού η ίδια η άσκηση της ακαδημαϊκής ελευθερίας έχει κατοχυρωθεί με τη δυνατότητα των μελών της πανεπιστημιακής κοινότητας να καλλιεργούν την επιστήμη μέσα από συλλογική συνεργασία, επιστημονική (π.χ. σε επίπεδο Τομέα, Τμήματος, διατμηματικών συνεργασιών) και όχι μόνο διοικητική.

Η εν λόγω θέση του συγγραφέα είναι αξιοπρόσεκτη και διαισθανόμαστε καθημερινά τη σπουδαιότητά της μέσα στα πανεπιστημιακά Τμήματα. Η ίδια η παραγωγή επιστημονικού έργου και η περιρρέουσα ακαδημαϊκή ατμόσφαιρα όντως επηρεάζονται σημαντικά από την αυτοδιοίκηση και συμμετοχή των πανεπιστημιακών. Πρόκειται, κατά κάποιον τρόπο για εξωεπιστημονικές παραμέτρους ανάπτυξης της επιστήμης, οι οποίες ωστόσο αποβαίνουν εξαιρετικά κρίσιμες για την προαγωγή της επιστήμης καθεαυτή. Παρόμοιες οργανωτικές δομές διευκολύνουν την ανάπτυξη διεπιστημονικού πνεύματος, στην κατεύθυνση της ανάδειξης της βαθύτερης ενότητας ανάμεσα στις επιστήμες της Φύσης αφενός και του Ανθρώπου αφετέρου.

Ειδικά στη χώρα μας, πριν από την ευεργετική μεταρρύθμιση του 1982, το Πανεπιστήμιο ήταν οργανωμένο γύρω από το συμβολικά βεβαρημένο θεσμό της “έδρας”, έντονα προσωποποιημένο και με πρόδηλη εξουσιαστική επένδυση. Ο ιεραρχικός χαρακτήρας της πανεπιστημιακής δομής απέτρεπε την άνθηση κριτικής σκέψης και ουσιαστικού επιστημονικού διαλόγου. Η κατάσταση επιδεινωνόταν από το αναμφισβήτητο γεγονός ότι την περίοδο 1936-1974 το αυταρχικό πολιτικό κλίμα αντανάκλατο και εντός του Πανεπιστημίου. Ο θεσμικός αντικομμουνισμός του Κράτους συμπληρωνόταν από μία ασφυκτική ιδεολογική χειραγώγηση στην ίδια την καλλιέργεια των επιστημών, ιδίως μάλιστα των επιστημών του ανθρώπου.

Υπό το Σύνταγμα του 1952 η ακαδημαϊκή ελευθερία νοθευόταν από την υποχρέωση των πανεπιστημιακών να επιδεικνύουν “πίστη και αφοσίωση στα εθνικά ιδεώδη” και να προάγουν τα “ιδεώδη του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού”. Η καλλιέργεια της έρευνας και η διδασκαλία διακρινόταν έτσι σε “εθνικώς αποδεκτή” και σε “εθνικώς προδοτική”. Αναγινώσκοντας κανείς τις σχετικές σελίδες της διατριβής του Π. Μαντζούφα αποκομίζει την εντύπωση ότι έχουν παρέλθει ανεπιστρεπτί οι εποχές εκείνες. Ωστόσο παρόμοια αισιοδοξία θα ήταν μάλλον υπερβολική. Αρκεί να αναλογισθεί κανείς ότι μόλις πριν από λίγα χρόνια η χώρα μας στροβιλίστηκε σε μία εθνικιστική παραζάλη, όχι πολύ διαφορετική από τον κανόνα της θεσμικής εθνικοφροσύνης που ίσχυσε επί μισόν αιώνα μέχρι την πτώση της δικτατορίας. Δεν έλειψαν περιπτώσεις στις οποίες μέλη της πανεπιστημιακής κοινότητας λoidωρήθηκαν δημοσίως, από συναδέλφους τους μάλιστα, με το στίγμα του “προδότη του Έθνους”, μόνο και μόνο επειδή τόλμησαν να διαφωνήσουν με καιρίες-και ολέθριες-επιλογές εξωτερικής πολιτικής, που έγιναν από τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις του τόπου, με τη δημαγωγική υποστήριξη των μέσων μαζικής ενημέρωσης.

Ο Π. Μαντζούφας εκφράζει κάποια ανησυχία ως προς πιθανές παρερμηνείες του νοήματος της “επιστήμης” σχετικά με την ελεύθερη καλλιέργεια της επιστήμης, στο δεύτερο κεφάλαιο του δεύτερου μέρους. Η ανησυχία είναι δικαιολογημένη, αφού πικρές εμπειρίες του παρελθόντος υποδηλώνουν τους κινδύνους που καιροφυλακτούν από έναν αξιολογικώς χρωματισμένο ορισμό

της επιστήμης. Μπορούμε να εικάσουμε ότι παρόμοιος κίνδυνος π.χ. θα εγκλειόταν στη σκέψη η ελεύθερη καλλιέργεια της επιστήμης να νομιμοποιείται μονάχα στο μέτρο που συνάδει προς το “εθνικό συμφέρον”, όπως αυτό κατανοείται-και κατασκευάζεται-από τους κρατούντες. Για το λόγο αυτόν ο Π. Μαντζούφας, στην ερμηνεία της συνταγματικής επιταγής για ελεύθερη ανάπτυξη της επιστήμης, κλίνει υπέρ μιας “τυπικής” έννοιας της “επιστήμης”, ώστε αυτή να μην ταυτίζεται με την εκάστοτε κρατούσα επιστημολογική αντίληψη για το νόημα της επιστήμης.

Η ανησυχία αυτή είναι απολύτως κατανοητή και ιστορικά δικαιωμένη. Ωστόσο αυτό δεν επιτρέπεται να μας οδηγήσει σε μία αντίληψη επιστημολογικού σχετικισμού. Είναι αδύνατον να παραιτηθούμε από τη ρυθμιστική ιδέα που διαπνέει την καλλιέργεια κάθε επιστήμης, είτε της φύσης είτε του ανθρώπου. Η ιδέα αυτή επιτάσσει αφενός μία δέσμευση επιστημονικής ηθικής, που έγκειται στην αναζήτηση της αλήθειας και του ορθού. Αφετέρου την επίδειξη ανοχής απέναντι στα διαφορετικά αξιακά πρότυπα και τις επιστημονικές γνώμες των άλλων. Γίνεται φανερό, όμως, ότι η ιδέα αυτή είναι και η ίδια αξιακά φορτισμένη. Τούτο όμως είναι κάτι που η τυπική και αμιγώς διαδικαστική ερμηνευτική προσέγγιση της “επιστήμης”, εκ μέρους του συγγραφέα, δεν είναι σε θέση να αποτιμήσει, ακριβώς διότι παρόμοια προσέγγιση δυσκολεύεται να περιλάβει αξιακούς όρους στο εσωτερικό της.

Πιο εύστοχη είναι η θέση του συγγραφέα σχετικά με το καθήκον υπακοής στο Σύνταγμα. Ορθώς τονίζει ότι το καθήκον αυτό καθόλου δεν αφαιρεί από τον πανεπιστημιακό δάσκαλο το δικαίωμα να διαφωνεί με διατάξεις ή ακόμη και με θεμελιώδεις αρχές του εκάστοτε ισχύοντος Συντάγματος. Ο ίδιος θέτει εν τούτοις δύο εύλογες προϋποθέσεις: η κριτική πρέπει να ασκείται με τα φώτα της επιστήμης και εν πάση περιπτώσει να μην αρνείται την ισχύ του καταστατικού χάρτη της χώρας, ενόσω αυτός δεν αναθεωρείται. Στο σημείο αυτό φαίνεται αναγκαία, πάντως, μία διασαφήνιση. Έστω ότι κάποιος π.χ. συνταγματολόγος φρονεί ότι το ισχύον Σύνταγμα εμπεριέχει ορισμένες “αντισυνταγματικές” διατάξεις. Άποψη προβληματική, ασφαλώς, από άποψη επιστημονική. Άραγε το “καθήκον υπακοής στο Σύνταγμα” συνεπάγεται εν προκειμένω κάποιον περιορισμό της ακαδημαϊκής ελευθερίας του πανεπιστημιακού να πρεσβεύει παρόμοια άποψη; Πιστεύω πως ό-

χι και υποθέτω ότι ούτε και ο ίδιος ο Π. Μαντζούφας συμμερίζεται τη γνώμη αυτήν (βλ. σ. 225-6).

Ως προς την αυτοδιοίκηση των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων ο συγγραφέας κρίνει ορθώς ότι βασικές εκφάνσεις της είναι ο τρόπος συγκρότησης των πανεπιστημιακών οργάνων και ο τρόπος εκλογής του διδακτικού και ερευνητικού προσωπικού. Ζητήματα στα οποία ο συγγραφέας αφιερώνει εκτενείς αναπτύξεις στο δεύτερο μέρος της διατριβής. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η εκτίμησή του, ότι η “αρχή της ομοιογένειας”- όπως έχει διαμορφωθεί στην ελληνική νομολογία-μεθερμηνεύει κατ’ ουσία την αρχή της αναλογικής ισότητας ως προς τη συμμετοχή διακριτών ομάδων προσωπικού και φοιτητών στα πανεπιστημιακά όργανα.

Το περισσότερο ενδιαφέρον, αλλά και πρωτότυπο, κεφάλαιο της διατριβής είναι οπωσδήποτε το πέμπτο και τελευταίο. Σε αυτό δοκιμάζεται -και εξέρχεται επιτυχώς από τη δοκιμασία- η κεντρική υπόθεση εργασίας που διήκει τη διατριβή. Το κανονιστικό περιεχόμενο της ακαδημαϊκής ελευθερίας περιλαμβάνει κατ’ αρχάς την παραδοσιακή φιλελεύθερη αρχή, ότι ο πανεπιστημιακός δικαιούται να διδάσκει και να ερευνά απαρεμπόδιστα από κρατικές παρεμβάσεις, εμφανείς ή αφανείς. Στο σημείο αυτό ίσως θα άξιζε ο συγγραφέας να ασχοληθεί ειδικότερα και με το θεσμό του πανεπιστημιακού ασύλου, στο βαθμό που και αυτός αποβλέπει ακριβώς στην κατοχύρωση της ελεύθερης διακίνησης ιδεών, στην ελεύθερη ανάπτυξη της επιστήμης.

Περαιτέρω ο συγγραφέας τονίζει emphaticά ότι το σύγχρονο νόημα της ακαδημαϊκής ελευθερίας συμπεριλαμβάνει και εγγυήσεις οργανωτικού χαρακτήρα, καθώς και το αίτημα για ισόρροπη σύμπραξη διαφορετικών ομάδων στα πανεπιστημιακά όργανα. Οι εγγυήσεις αυτές επιδιώκουν την ευρύτερη δυνατή, έμπρακτη διασφάλιση της ακαδημαϊκής ελευθερίας, καθώς και την εξισορρόπηση συμφερόντων μη ταυτόσημων κατ’ ανάγκην. Έτσι ο Π. Μαντζούφας καταλήγει στη βασική θέση, ότι οι εγγυήσεις οργανωτικού και διαδικαστικού χαρακτήρα καθιστούν περισσότερο ουσιαστική την ακαδημαϊκή ελευθερία, αλλά και την αυτοδιοίκηση του Πανεπιστημίου από τα ίδια του τα μέλη.

Το θεματικό εύρος της διατριβής διαλαμβάνει εξελίξεις στην ανώτατη παιδεία της χώρας μας μέχρι το 1996, κατά βάση. Αξιοσημείωτο είναι ότι έκτοτε έχουν μεσολαβήσει θεαματικές εξελίξεις

στα πανεπιστημιακά πράγματα. Όχι μονάχα νομοθετικές, αλλά εξελίξεις που συνδέονται με μία μεταβολή προδιαθέσεων και νοοτροπιών, μεταβολή που ενθαρρύνεται από την πολιτική εξουσία παντοιοτρόπως. Βεβαίως ο συγγραφέας δεν μπορούσε να προβλέψει παρόμοιες εξελίξεις, οι οποίες φέρνουν ολοταχώς το ελληνικό δημόσιο Πανεπιστήμιο σε μία τελείως διαφορετική τροχιά από αυτήν του “δημοκρατικού-συμμετοχικού” Πανεπιστημίου, για την οποία γίνεται λόγος στη διατριβή. Παρά ταύτα, αρκετά προμηνύματα είχαν προηγηθεί ήδη μέχρι το 1996¹, ιδίως με το νόμο 2083/1992.

Θα άξιζε τον κόπο ο συγγραφέας να είχε εγκύψει σε αυτά και, αν μη τι άλλο, να διερωτάτο μήπως η ανώτατη παιδεία στη χώρα μας οδεύει σε μία βαθιά μεταλλαγή των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων σε οιονεί δημόσιες επιχειρήσεις². Τόσο η περίφημη Λευκή Βίβλος για την τριτοβάθμια εκπαίδευση, της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και σχετική έκθεση του ΟΟΣΑ για την τριτοβάθμια παιδεία στη χώρα μας, και προ του 1996, τρόπον τινά είχαν προεξαγγείλει μεταρρυθμίσεις οι οποίες επρόκειτο να αρχίσουν να υλοποιούνται τα αμέσως επόμενα χρόνια.

Πολλές από αυτές τις μεταρρυθμίσεις ευρίσκονται ήδη σε εξέλιξη και είμαστε σε θέση, νομίζω, να αποτιμήσουμε κιόλας τη σφοδρότητα της θαλασσοταραχής στην οποία κλυδωνίζεται το σκάφος της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης στην Ελλάδα³. Έχω λοιπόν τη γνώμη ότι, αντί ο συγγραφέας να προχωρήσει υπό τύπον επιμέτρου σε κριτική αποτίμηση προτάσεων -του Ιανουαρίου 1997- του ΥΠΕΠΘ σχετικά με την εκλογή του διδακτικού προσωπικού στα ΑΕΙ, θα ήταν προτιμότερο και πολύ πιο ουσιαστικό να προέβαινε σε μία προβολή στο μέλλον, ασχολούμενος με τα μεγάλα υπαρκτά προβλήματα που, κατά τα φαινόμενα, πρόκειται να ταλανίσουν το δημόσιο Πανεπιστήμιο αμέσως προσεχώς.

Ως προς το ειδικότερο θέμα της διατριβής, την ακαδημαϊκή ελευθερία, φοβούμαι ότι αυτή πρόκειται να δοκιμασθεί άσχημα, στο μέτρο που η χρηματοδότηση της ανώτατης παιδείας από το Κράτος παραχωρεί ζωτικό έδαφος στο ιδιωτικό κεφάλαιο και εν γένει στη λογική και την ηθική της αγοράς. Η δυνατότητα της έρευνας αλλοιώνεται και αυτή, υπό το βάρος πιέσεων που ασκούνται επί του Πανεπιστημίου εκ μέρους της αγοράς ή και εκ μέρους του ίδιου του Κράτους, αλλά και της ίδιας της Ευρωπαϊκής

Ένωσης, καθόσον προτιμούν έρευνα μονομερώς προσανατολισμένη στις περιβόητες “ανάγκες της αγοράς” και καθυποταγμένη στον –τιθέμενο εκτός συζητήσεως– στόχο να τονωθεί η ανταγωνιστικότητα των επιχειρήσεων.

Αλλά και η δημοκρατική αυτοδιοίκηση του Πανεπιστημίου κινδυνεύει να συρρικνωθεί, με τη μεταφορά ουσιαστικής ισχύος από συλλογικά πανεπιστημιακά όργανα σε ολιγομελείς ομάδες καθηγητών προκρίτων και μάνατζερς. Ακόμη και αν οι δημοκρατικές διαδικασίες που έχουν ήδη καθιερωθεί διατηρηθούν τύποις, φοβόμαστε ότι *το ουσιαστικό περιεχόμενο της ακαδημαϊκής ζωής θα αλλοιωθεί δραματικά, αφού αυτή θα ποδηγετείται από εξωακαδημαϊκά κριτήρια, πρωτίστως της αγοράς.*

Έχω την αίσθηση ότι η διατριβή, γοητευμένη από τις αδιαμφισβήτητες αρετές ενός δημόσιου, δημοκρατικού και συμμετοχικού Πανεπιστημίου, δεν κατάφερε να διείδει τις γοργά επερχόμενες εξελίξεις στις οποίες αναφέρθηκα εν τάχει αμέσως προηγουμένως. Ίσως διότι δεν είναι εμφανής στη διατριβή ένας στοχασμός πάνω στη βαθύτερη σύνδεση του Πανεπιστημίου προς την ευρύτερη αστική κοινωνία. Παρόμοια υπόθεση εργασίας, ωστόσο, θα ήταν σε θέση να κατανοήσει ακόμη και ευρύτερες νομοθετικές μεταβολές, σε τελευταία ανάλυση, υπό το πρίσμα αντίστοιχων -εν πολλοίς- μεταβολών στο κεφαλαιοκρατικό υπόβαθρο της κοινωνικής ζωής.

Αν είχε ακολουθηθεί παρόμοια υπόθεση εργασίας⁴, τότε θα είχε καταστεί ορατή η πρόσφατη μετατροπή του Πανεπιστημίου σε οιονεί επιχείρηση, *παρά τη διατήρηση των εξωτερικών γνωρισμάτων του Πανεπιστημίου της προηγούμενης περιόδου.* Αντί παρόμοιας θεωρήσεως, με όρους αναπαραγωγής της κοινωνίας εν συνόλω, η διατριβή αναφέρεται λακωνικά σε μία σχετικοποίηση της σχέσης Κράτους και κοινωνίας, η οποία όμως αφήνεται αδιευκρίνιστη και χρονικά και κυρίως θεματικά. Η μη αναφορά της διατριβής στα ανωτέρω ζητήματα επάδουν επαναπροσανατολισμού της γενικής φυσιογνωμίας των ΑΕΙ στη χώρα μας καθόλου δεν μειώνει την επιστημονική αξία του συνθετικού αυτού έργου. Άλλωστε πρόκειται για διατριβή συνταγματικού δικαίου και ως τέτοια το τελικό αποτέλεσμά της είναι αναμφίβολα υψηλού επιπέδου. Εν κατακλείδι, πρόκειται για έργο αξιόλογο στο περιεχόμενό του, αλλά και ιδιαίτερος επιμελημένο μορφολογικά, που αξίζει να διαβασθεί από όσους συνεχίζουν να πιστεύουν στην α-

νάγκη διατήρησης της δημοκρατικής δομής του Πανεπιστημίου.

Σημειώσεις

1. Εντελώς ενδεικτικά βλ. το άρθρο μου “Το σύγχρονο Πανεπιστήμιο μεταξύ αιχμαλωσίας και αυτονομίας”, εφημερίδα *Η Εποχή*, 1 Νοεμβρίου 1992.
2. Επ’ αυτού βλ. ιδίως τη διεισδυτική μελέτη του Σταύρου Μαυρουδέα, “Πανεπιστήμιο και Καπιταλισμός”, επιθεώρηση *Ουτοπία*, αρ. 18, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1995, σ. 87-109, ιδίως σ. 99 επ., όπου γίνεται λόγος για “επιχειρηματικό” Πανεπιστήμιο.
3. Βλ. προχείρως το άρθρο μου, “Απορρύθμιση της ανώτατης παιδείας”, εφημερίδα *Η Εποχή*, 6 Δεκεμβρίου 1998. Επίσης την εκτενή συνέντευξη του Νίκου Πετραλιά, “Οι “μεταρρυθμίσεις” απορρυθμίζουν το Δημόσιο χαρακτήρα του Πανεπιστημίου”, επιθεώρηση *Αλφα*, αρ. 34, Νοέμβριος 1998, σ. 24-29.
4. Όπως συμβαίνει, αντιθέτως, στην προαναφερόμενη μελέτη του Στ. Μαυρουδέα, την οποία ο Π. Μαντζούφας ατυχώς αγνοεί. Πρβλ. και την ενδιαφέρουσα μελέτη του Γιάννη Μηλιού, *Εκπαίδευση και εξουσία*, εκδ. Κριτική, Αθήνα, 1993.

Λόης Λαμπριανίδης, “Περιφερειακά Πανεπιστήμια στην Ελλάδα: από το αίτημα για στρατόπεδα νεοσυλλέκτων στο αίτημα για περιφερειακά πανεπιστήμια”, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1993

Π. Μ. ΔΕΛΛΑΔΕΤΣΙΜΑΣ*

Θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι η περιφερειακή πολιτική στην Ελλάδα έχει δύο όψεις. Η πρώτη η καθαρά τυπική, που συμπεριλαμβάνει ολόκληρο το φάσμα μέτρων σχεδίων και προ-

---

* Παύλος Μ. Δελαδέτσιμας, Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Αιγαίου

γραμμάτων (νόμοι κινήτρων, περιφερειακά προγράμματα, χωροταξικά σχέδια κ.ο.κ), αρθρώνεται υπό κάποιους όρους προγραμματισμού ή πιο γενικά ορθολογικότητας. Η δεύτερη –περισσότερο άτυπη– κινείται σε έκτακτο επίπεδο (πολιτικής εξαγγελίας) και η εξέλιξή της μπορεί να περιγραφεί με βάση το κλασσικό σύνδρομο της Ελληνικής επικράτειας: δρόμος-λιμάνι-αεροδρόμιο ή για να χρησιμοποιήσουμε τον τίτλο του βιβλίου: στρατόπεδα νεοσυλλέκτων – περιφερειακά Πανεπιστήμια και έπεται συνέχεια (αναμένεται δηλαδή κάποια νέα προσθήκη π.χ. Τεχνολογικό Πάρκο). Είναι δε αυτή η δεύτερη όψη της περιφερειακής “πολιτικής” που στην πράξη φαίνεται να είναι και σαφώς πιο αποτελεσματική ως προς τη διαμόρφωση (νέων) καταστάσεων στις περιφέρειες της χώρας.

Τα όρια μεταξύ των δύο αυτών όψεων της πολιτικής είναι σίγουρα ασαφή και ρευστά. Ακριβώς δε σε αυτή την ρευστή ζώνη της έχει κινηθεί και η λογική ίδρυσης Πανεπιστημιακών ιδρυμάτων στην Ελλάδα. Κατά κανόνα, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις, η ίδρυση μίας μονάδας πρώτα εξαγγέλλεται και μετά σχεδιάζεται. Για αυτό ακριβώς το λόγο καταγράφεται και μία έντονη διαφοροποίηση ως προς τα αποτελέσματα και τις επιπτώσεις που προκαλεί ένα νέο πανεπιστημιακό ίδρυμα τοπικά. Αποτελέσματα μάλιστα, που είναι και εντελώς διαφορετικά από τους λόγους και την εν γένει ρητορεία που στήριξαν τις αποφάσεις εγκαθίδρυσης.

Και εδώ έγκειται η μεγάλη σημασία της έρευνας του Λ. Λαμπριανίδη. Η εν λόγω έρευνα εκτός του ότι έρχεται να ανατρέψει “κάποιες βεβαιότητες ως προς την αυτονόμη συμβολή του Πανεπιστημίου στην ανάπτυξη της περιοχής που εγκαθίσταται” και “να αναδείξει την αναγκαιότητα συστηματικής επανεξέτασης της πολιτικής ίδρυσης περιφερειακών πανεπιστημίων” (σ. 19), προχωράει ακόμα περισσότερο. Με βάση αυτά τα οριακά δεδομένα (μεταξύ τυπικής και άτυπης) πολιτικής που συνθέτουν την ίδρυση πανεπιστημίων, ο Λ. Λαμπριανίδης κατορθώνει να θέσει επί τάπητος το σύνολο των αδιεξόδων και να καταδείξει την ανεπάρκεια αυτού που στην Ελλάδα αποκαλείται περιφερειακός σχεδιασμός, ή προγραμματισμός κ.ο.κ.

Η έρευνα διαρθρώθηκε σε δύο βασικά μέρη το πρώτο αφορά στη διερεύνηση των λόγων της ίδρυσης των περιφερειακών τμημάτων και το δεύτερο στην εκτίμηση των αποτελεσμάτων από τη

λειτουργία των πανεπιστημίων στην τοπική οικονομία των επιμέρους περιοχών.

Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει τρία κεφάλαια από τα οποία το πρώτο αναλύει τρόπους προσέγγισης της κατανομής των πανεπιστημίων στο χώρο, το δεύτερο μία σύντομη αναδρομή της ίδρυσης των Πανεπιστημιακών ιδρυμάτων στη Ελλάδα και το τρίτο αποπειράται να προσεγγίσει την έννοια της περιφερειακής ή τοπικής εμβέλειας ενός ακαδημαϊκού ιδρύματος.

Το κέντρο βάρους του πρώτου κεφαλαίου είναι η αποσαφήνιση της σχέσης Πανεπιστήμιου-Περιφερειακής Ανάπτυξης. Σχέση που προσεγγίζεται μέσω της συστηματικής ταξινόμησης/ανάλυσης θεωριών ανάπτυξης και πρότυπων πολιτικής. Ως εκ τούτου γίνεται αναφορά:

1. Στην ίδρυση πανεπιστημίων στα πλαίσια της δυναμικής της τοπικής ανάπτυξης (π.χ. Silicon Valley).
2. Ίδρυση Πανεπιστημίων στα πλαίσια των πολιτικών επανεισράχισης του οικιστικού δικτύου.
3. Ίδρυση Πανεπιστημίων στα πλαίσια της πολιτικής των πόλων ανάπτυξης (απουσιάζει εδώ μία σαφέστερη αναφορά στη Γαλλική -και ίσως στην Ιταλική-εμπειρία, όπου η στρατηγική των *metropole d'equilibre* συμπεριέλαβε εκτός των άλλων και την εφαρμογή ενός προγράμματος αστικής ανάπτυξης με προτεραιότητα στην παροχή υψηλού επιπέδου υποδομή για την έρευνα και την ανώτατη εκπαίδευση).
4. Κρατική πολιτική που άμεσα ή έμμεσα έχει περιφερειακές επιπτώσεις.

Στη συνέχεια το περιφερειακό πανεπιστήμιο αξιολογείται ως προς το ρόλο που μπορεί να διαδραματίσει τοπικά σύμφωνα με τις επικρατούσες απόψεις “ως μέσον αύξησης της κοινωνικής δικαιοσύνης” και ως μοχλός “ανάπτυξης”. Σε αντιδιαστολή δε αυτών τονίζεται εδώ, η επιτακτική ανάγκη μίας θεώρησης του ρόλου του πανεπιστημίου που να μην περιορίζεται από στενά γεωγραφικά και διοικητικά όρια καθώς και από μία οικονομίστικη αντίληψη ως προς τη συμβολή του τοπικά: “οι συζητήσεις γύρω από την ίδρυση πανεπιστημίων να αποδεσμευθούν από σκέψεις και προθέσεις χρησιμοποίησης τους ως μοχλών περιφερειακής ανάπτυξης. Είναι σοβαρό ολίσθημα να αντιμετωπίζεται το πανεπιστήμιο ως πρωτογενές μέγεθος για την ανάπτυξη μιας περιοχής.

Να εξετάζεται δηλαδή μόνο το άμεσο αποτέλεσμα του: τόσο φοιτητές, τόσο διδάσκοντες κ.λ.π. άρα τόσα χρήματα θα εισρέουν ετησίως στην περιοχή”. Το πανεπιστήμιο πρέπει να αντιμετωπισθεί ως καταλύτης στη ανάπτυξη όλης της χώρας (σ.39).

Το δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνει μια ιστορική αναδρομή της όλης διαδικασίας ίδρυσης των περιφερειακών Πανεπιστημίων στην Ελλάδα, με βασιική πρόθεση τον εντοπισμό κριτηρίων πολιτικής και το κυριότερο των ιστορικο-πολιτικών αιτιών που προσδιόρισαν την πολιτική αυτή. Εντοπίζεται εδώ μία αναλλοίωτη λογική που έχει ως αφετηρία τη δεκαετία του 1960 και που απλά “διευρύνεται” από τον αρχικό της αστικό προσδιορισμό (έχοντας δηλαδή ως επίκεντρο ένα αστικό συγκρότημα) σε ευρύτερες περιφερειακές ενότητες για την κάλυψη των πιέσεων και αιτημάτων ενός ολοένα και μεγαλύτερου τμήματος κοινωνικής και οικονομικής πελατείας. Παρ’ όλη δε την επίσημη κατά καιρούς περιφερειακή πολιτική στις διάφορες εκφάνσεις της, η ίδρυση Πανεπιστημίων έχει διατηρήσει μία πλήρη αυτονομία. Δεν εντάχθηκε δηλαδή ποτέ σε κάποια αναπτυξιακή στρατηγική, ή σε κάποια “πολυπόθητη” προσπάθεια επανιεράρχησης του οικιστικού δικτύου της χώρας, ούτε φυσικά σε πολιτική πόλων ανάπτυξης -επί το Ελληνικότερον Αντιπάλων Πόλεων- και αργότερα των “Ανοικτών Πόλεων”. Κατά συνέπεια τα αίτια της ίδρυσής τους θα πρέπει να αναζητηθούν σε λιγότερο ορθολογικές περιοχές που έχουν να κάνουν με προσδοκίες για την αύξηση της ενεργούς ζήτησης, σε αμιγώς πολιτικούς και “εθνικούς” (π.χ. ακριτικές περιοχές) λόγους, ενώ τα αποτελέσματα και οι επιπτώσεις (γιατί σαφώς υπήρξαν και υπάρχουν) διαφέρουν κατά πολύ από περιοχή σε περιοχή.

Το τρίτο κεφάλαιο, όπως αναφέρθηκε, αφορά στην αξιολόγηση της εμβέλειας των Πανεπιστημίων σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο σχετικά με την ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού (διδακτικό προσωπικό, σπουδαστές). Το κεφάλαιο στηρίζεται σε εμπειρική έρευνα (συνεντεύξεις, επεξεργασίες αρχείων τμημάτων) ενώ συνδυάζεται και με αναφορές σε εμπειρίες Ευρωπαϊκών χωρών. Αξιοσημείωτη είναι εδώ η δυναμική που αναδεικνύεται (η μάλλον η κινητικότητα) και που χαρακτηρίζει τόσο το διδακτικό όσο και το σπουδαστικό δυναμικό. Η κινητικότητα ίσως αντανάκλα από τη μία πλευρά μία εν γένει αδυναμία συγκρότησης ακα-

δημαϊκών κοινοτήτων (σε πολλές περιοχές) ή/και από την άλλη μία προκαταρκτική ακόμα φάση σε μία εν εξελίξει αλλά μακρόπνοη πορεία διαμόρφωσής τους. Το κεφάλαιο καταλήγει στον εντοπισμό κάποιων προϋποθέσεων που να διασφαλίζουν την ομαλή λειτουργία των περιφερειακών πανεπιστημίων. Θα ήταν μάλιστα πολύ ενδιαφέρον εδώ, οι προϋποθέσεις που εντοπίζονται (ανάγκη εγκατάστασης σε μεγάλες πόλεις, επιδίωξη δημιουργίας κρίσιμης μάζας φοιτητών, εξασφάλιση κινητικότητας, ευνοϊκότερη μεταχείριση από πλευράς κράτους) να είχαν αναπτυχθεί διεξοδικότερα καθότι το σημείο αυτό αποτελεί και την πλέον πολιτική πτυχή του βιβλίου.

Το δεύτερο τώρα μέρος της εργασίας εξειδικεύει την όλη προσέγγιση του ζητήματος σε καθαρά εμπειρικό επίπεδο. Άποψη εδώ είναι ότι και τα δύο κεφάλαια του δεύτερου μέρους αποτελούν μία μοναδική συμβολή καθότι στην ουσία ανοίγουν δύο νέα πεδία για περαιτέρω έρευνα.

Προηγείται (κεφάλαιο 4) η επισκόπηση και ανάλυση μεθόδων αξιολόγησης επιπτώσεων στην τοπική οικονομία ειδικά προσαρμοσμένων για την περίπτωση πανεπιστημιακών ιδρυμάτων. Πρόκειται για μία μεθοδολογική αναζήτηση, για ένα τόσο εξειδικευμένο θέμα, που ίσως να μην έχει υπάρξει άλλη αντίστοιχη στη Ελληνική και Ευρωπαϊκή βιβλιογραφία. Ακολουθεί στη συνέχεια, η σε βάθος εμπειρική διερεύνηση τριών μελετών περίπτωσης (κεφάλαιο 5) των Πανεπιστημιακών μονάδων της Κομοτηνής, Μυτιλήνης και Ρεθύμνου. Κατατίθεται εδώ ένα πλούσιο υλικό που συνθέτει την πλήρη εικόνα της περιόδου αλλά που παράλληλα συγκροτεί ένα ανοικτό για διερεύνηση πεδίο. Με άλλα λόγια το υλικό αυτό αποτελεί μία εν δυνάμει συνθήκη για περαιτέρω έρευνα για την παρακολούθηση των εξελίξεων τοπικά σε κάθε περιοχή, τη συγκριτική θεώρηση της κάθε περιοχής, αλλά και για τη διεύρυνση της γεωγραφικής κάλυψης συμπεριλαμβάνοντας και άλλες περιοχές όπως Χίος, Σάμος, Ρόδος, Αλεξανδρούπολη, Κέρκυρα κ.α. Η ερευνητική έμφαση δε, θα μπορούσε να μετατοπισθεί από το αμιγώς οικονομικό πεδίο στην εξέταση πολιτισμικών και κοινωνικών παραμέτρων των τοπικών κοινωνιών που λειτουργούν ως εμπόδια (ή κίνητρα) στην ανάπτυξη των πανεπιστημίων και συνθέτουν διαφορετικά πρότυπα διαπλοκής της ακαδημαϊκής κοινότητας με τα περιφερειακά δρώμενα.

Ανακεφαλαιώνοντας, η εργασία του Λ. Λαμπριανίδη “Περιφερειακά Πανεπιστήμια στην Ελλάδα: Από το Αίτημα για Στρατόπεδα Νεοσυλλέκτων στο Αίτημα για Περιφερειακά Πανεπιστήμια” συνιστά ένα καινοτόμο έργο με βαρύνουσα σημασία, αναλογιζόμενοι τόσο τη περίοδο που εκπονήθηκε (όταν τα περιφερειακά πανεπιστήμια γνώριζαν την πλήρη αποδοχή), όσο και σήμερα όπου η συγκεκριμένη “πολιτική” βάλλεται αισθητά (αρκεί να γίνει αναφορά στο πρόσφατο νόμο του Υπουργείου Παιδείας με τον οποίο αποτυπώνεται μια σαφέστατη προκατάληψη απέναντι στα ιδρύματα της περιφέρειας).

Εκτός των άλλων δηλαδή η εργασία αποκτά και μεγάλη επικαιρότητα, στο βαθμό που προγενέστερα κριτήρια τα οποία νομιμοποίησαν την ίδρυση νέων περιφερειακών τμημάτων εμφανίζονται (ακόμα) ως αναπάντητα ερωτήματα (το Πανεπιστήμιο μπορεί να αποτελέσει μέσο θωράκισης του εθνικού παραμεθόριου χώρου; ποιά τα πολλαπλασιαστικά οφέλη που δημιουργεί στις τοπικές οικονομίες; ποιός ο καινοτομικός του ρόλος κ.ο.κ) ενώ η ίδια η κρατική πολιτική, στο τυπικό της καθαρά σκέλος, έρχεται τώρα (έμμεσα τουλάχιστον) να τα αναιρέσει. Η εργασία του Λ. Λαμπριανίδη επομένως παρέχει στον οποιοδήποτε ερευνητή (και όχι μόνο) ένα πλήρες (θεωρητικό αλλά και εμπειρικό) υπόβαθρο για την αποτίμηση της όλης εμπειρίας, αλλά και ίσως το αποκλειστικό (μέχρι στιγμής) βοήθημα για την επανεξέταση επιλογών και τη διατύπωση προτάσεων και βελτιωτικών παρεμβάσεων που οι πρόσφατες εξελίξεις επιβάλλουν.